

МАТРИЦІ І ТРАЄКТОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ (розмірковуючи над монографією В. В. Джуня «Соціологія конституційного права»)¹

Ще донедавна українська юриспруденція не відзначалася особливою увагою до проблем філософії конституційного права та його соціології. Існування певного інтересу до означених питань засвідчували окремі монографічні праці та поодинокі публікації у періодичних виданнях.² З урахуванням цього вихід другої монографії відомого українського конституціоналіста В. Джуня³ слід віднести до прикметних наукових подій нещодавнього часу.

Перед нами багато в чому нетрадиційний погляд на процес становлення ідейних засад конституціоналізму та історію формування й утвердження його юридичних інститутів. Дослідження являє собою рідкісний для галузевих розвідок і вже тому гідний уваги досвід світоглядного осмислення важливих конституційних проблем, реалізований, як відзначає сам автор, на основі «широкого використання напрацьовань філософської історіографії, доксографії, соціальної філософії, політичної і загальної соціології, політичної і загальної історії» (с. 3). При цьому наведені в роботі унікальні історичні подробиці подекуди роблять читання книги навіть захоплюючим, що,

* Сергій Петрович Рабінович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Sergiy Rabinovych, Doctor of Legal Sciences, Professor, Department of Constitutional Law, Ivan Franko National University of Lviv.

e-mail: serg_rabin@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

¹ В'ячеслав В. Джунь, *Соціологія конституційного права*. Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму (Київ: ІнЮре, 2018).

² Див., напр.: Мар'яна Афанасьєва, *Виборча інженерія в Україні* (Одеса: Юридична література, 2014); Юрій Барабаш, *Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права* (Харків: Право, 2008); Олександр Мироненко, *Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика* (Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2011); Сергій Рабінович, «Неформальні практики публічної влади як форма дії фактичної конституції», *Вісник Національної академії правових наук України* 3 (2013): 52–61; Сергій Рабінович, «Фактична конституція: перспективи соціолого-правового осмислення», *Право України* 3 (2014): 161–70; Всеволод Речицький, *Неформальний конституціоналізм* (Харків: Права людини, 2018); Всеволод Речицький, *Политический предмет конституции* (Киев: Дух и Литера, 2012).

³ Джунь, *Соціологія конституційного права*.

гадаємо, дає рецензованій праці шанси увійти у певному сенсі до числа хрестоматійних як для майбутніх українських державотворців, так і конституціоналістів-практиків.

Оскільки у незалежній Україні монографічних робіт з питань соціології зарубіжного конституційного права дотепер не видавалось, то сьогодні вже сама назва книги звучить інтригуюче. Така назва є своєрідним інтелектуальним викликом, звернутим як до галузевих фахівців, так і тих правознавців, чії дослідницькі інтереси охоплюють філософію і соціологію права та політичну соціологію. Отже, відповідаючи на цей виклик, звернемось до ключових положень роботи.

Соціокультурні основи європейського конституціоналізму розкриваються в ній з оперттям на концепцію локальних цивілізацій. Аналіз цивілізаційних особливостей окремих суспільств має на меті пояснити, зокрема, чому в одних культурах становлення режимів ліберальної демократії та конституційного правопорядку є «об'єктивною закономірністю», тоді як в інших формуються лише авторитарні чи тоталітарні режими правління з псевдоконституційними формами або ж і без них.

Як зазначається на початку розвідки, в основі поділу людства на локальні цивілізації лежать розбіжності у соціальній психології різних спільнот (с. 6). Від цього аксіоматичного твердження (не позбавленого, втім, здається, деякого відтінку фаталізму) дослідник переходить до положень культурологічного ґатунку: «за логікою локально-цивілізаційної парадигми кожному соціуму притаманна власна специфічна цивілізаційна матриця – своєрідне духовно-інтелектуальне утворення», яке, пише вчений, «визначає спосіб існування людей у соціумі та його політичні форми». До структури названого утворення тут віднесено «моральні цінності, пріоритетний духовний ідеал та соціальні інститути»; змістом же цивілізаційної матриці виступає «панівна духовна культура соціуму». Ієрархія основоположних моральних цінностей забезпечує верховенство одного з трьох духовних ідеалів (принципів): етатизму, комунітаризму чи індивідуалізму (с. 8). Пропонована схема передбачає виокремлення трьох типів локальних цивілізацій, для кожної з яких названі вище принципи набувають засадниче, «матричне» значення. Водночас дослідником виділяються два типи політичної культури – конституційна і деспотична, які відповідають архетипам Заходу і Сходу. Їхнє протиставлення лежить в основі розрізнення, з одного боку, новоевропейської, а з іншого – азійської та євразійської цивілізаційних матриць. Таким чином, поняття «справжній конституціоналізм» та «європейський конституціоналізм» виявляються тотожними. Їхніми ж антонімами слугують категорії імітаційного й номінального конституціоналізмів (С. Денисов, А. Медушевський), що відображають явища, зазвичай властиві локальним цивілізаціям культурного Сходу. Далі увага автора зосереджується на специфіці політико-правових трансформацій індивідуалістичної цивілізації Заходу.

Своєрідність праці В. Джуня полягає в тому, що для вирішення дослідницьких завдань автор використовує водночас щонайменше три відмінні методологічні інструменти: концепцію локальних цивілізацій, економіко-формаційний підхід і веберівську соціологію.

Відтак перейдемо до проблемних питань методологічного характеру, які викликає таке поєднання. До них, з огляду на лаконізм авторських тверджень із цього приводу, насамперед належить зміст поняття цивілізаційної матриці та її структура.

Концептуальне значення поняття соціальної (цивілізаційної, інституційної) матриці складно переоцінити. Сьогодні воно слугує дослідницьким засобом, що дозволяє репрезентувати єдність різноякісних компонентів соціального життя, за-сад суспільного і державного ладу, інтегрально представити духовні та матеріальні складові останнього, сконструювати смислову цілісність різних соціальних інститутів: економічних, моральнісних, державно-політичних тощо. У соціологічних розвідках відзначається, що матриця – це та «основа, на якій будується унікальне соціокультурне ціле», «структура, що інтегрує соціальну, економічну і культурну сфери буття соціальної спільноти»⁴ (що ж до інститутів власне права у його юридико-догматичному розумінні, то останні, вочевидь, являтимуть собою лише специфічний нормативний блок соціальних інститутів).

На наш погляд, «матричним» може вважатися деякий постійно відтворюваний спосіб зв'язку цих елементів, форма репрезентації тотальності, єдності певного соціуму. Водночас використання згаданого поняття у дослідженні потребує деяких уточнень. Йдеться передовсім про кваліфікацію цивілізаційної матриці як «нової методологічної категорії», що її «довелося виробити» самому автору для виконання завдань дослідження (с. 3). При оцінці новизни означеної категорії слід враховувати, що в останнє десятиліття терміносполучення «цивілізаційна матриця» та аналогічні або близькі за смислом термінологічні конструкції («інституційна матриця»,⁵ «емоційна матриця»⁶) досить широко вживаються у науковій літературі (щоправда, використовуються із відмінним смисловим наповненням та нерідко з браком чіткості у визначеннях).⁷ Відзначимо, що, за зауваженням дослідників, «цивілізаційна матриця» – поняття, позбавлене строгого змісту,⁸ інакше кажучи, це образне уявлення, концепт. Терміносполучення ж «інституційна матриця» у цілій низці публікацій також є «радше деяким образом, аніж розробленою категорією».⁹ Вказуючи на історичні витоки згаданих категорій, мабуть, не буде зайвим згадати про поняття «культурно-історичного типу», виро-

⁴ Ольга Плебанек, «Цивилизационная матрица как категория геополитики», *Вестник Русской христианской гуманитарной академии* 12 (2011): 106.

⁵ Светлана Кирдина, *Институциональные матрицы и развитие России. 2-е изд.* (Новосибирск: ИЭ и ОПП СО РАН, 2001); Николай Романовский, «Сталинизм и теория институциональных матриц», *Социологические исследования* 5 (2003): 132.

⁶ Речицкий, *Неформальный конституционализм*, 15.

⁷ Ольга Бессонова, «Траектория и современный вектор развития цивилизационной матрицы России», *Мир России. Социология. Этнология* Т. 17 2 (2008): 108–39; Вардгес Погосян, «Концепция цивилизационных матриц в макросоциологическом анализе социальных изменений», *Вестник Ереванского университета. Серия 5: Социология. Экономика* 3 (2015): 30–44.

⁸ Плебанек, «Цивилизационная матрица как категория геополитики», 106.

⁹ Кирдина, *Институциональные матрицы и развитие России*, 45, 47.

блене М. Данилевським ще у ХІХ ст. Втім, обличимо питання наукових пріоритетів, повернувшись до проблем методологічного ґатунку.

У зв'язку з цим звернемо увагу на запропоноване сучасною дослідницею С. Кірдиною визначення інституційної матриці як соціологічного поняття: «стійка, така, що склалася історично, система базових інститутів, які регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної».¹⁰ За такого підходу наголошується на жорсткому зв'язку трьох компонентів матриці – економіки, політики й ідеології, які протягом історичного розвитку певного суспільства відтворюються, перебуваючи між собою у «незмінній відповідності». Наведене поняття інституційної матриці, з одного боку, і включення до змісту цивілізаційної матриці соціальних інститутів, з іншого, вказує на потребу уточнити також зміст поняття і структуру соціального інституту. Оскільки прямої відповіді на останнє питання в монографії знайти не вдалося, звернемось до структури соціального інституту, запропонованої відомим російським правознавцем Г. Мальцевим. Як він зазначає, до цієї структури входять ідеологічний, нормативний, організаційний і поведінковий блоки, із винятково важливою функцією блоку ідеологічного.¹¹ Згаданий же В. Джунем елементний склад матриці свідчить, що аксіологічні компоненти до складу соціального інституту тут не віднесено. Отже, стає очевидним, що, будучи вираженою в категоріях інституціонального підходу, внутрішня будова цивілізаційної матриці постає більш складною та диференційованою, аніж бачимо в розглядуваній книзі. Однак, мабуть, саме такий рівень складності і диференціації відповідає структурній складності проблем, які розглядаються автором. Слід визнати, що власне від вирішення проблем структури та функціонування соціальних інститутів у складі цивілізаційної матриці залежить пояснювальна спроможність «матричної» моделі і зміст результатів дослідження, яке спирається на концепцію соціальних матриць.

Іншою проблемою є поєднання концепції локальних цивілізацій із теорією суспільно-економічних формацій. Таке поєднання унаочнює проблему співвідношення цивілізаційно унікального із історично всезагальним у розвитку держави та інших політичних інститутів. З цього приводу в дослідженні привертають увагу два твердження. Згідно з першим із них «кріт історії ріє», але результати його праці «залежать від структури і властивостей цивілізаційної матриці соціуму». Причому такі результати часто можуть бути навіть діаметрально протилежні (с. 16), що вказує, мабуть, на неабияку роль цивілізаційних матриць. Водночас згідно з другим твердженням існування цивілізаційних матриць та їхня специфіка «не виключає певних загальних ліній розвитку для всіх локальних цивілізацій». До таких загальних ліній автор відносить соціальні антагонізми як рушійну силу суспільного розвитку та закономірності зміни суспільно-економічних формацій. Як відомо, згідно

¹⁰ Кирдина, *Институциональные матрицы и развитие России*, 46.

¹¹ Геннадий Мальцев, *Социальные основания права* (Москва: НОРМА, 2008), 448–50.

з концепцією суспільно-економічних формацій, як відомо, європейська історія загалом має лінійний та прогресуючий характер, попри те, що нерівномірність економічного розвитку різних суспільств при цьому теж визнається (відзначимо, що уявлення про універсально закономірний і лінійний характер історичного розвитку зближують цю концепцію з єврейсько-християнською концепцією історії). Натомість принципово відмінною є концепція локальних культур, яка спирається на ідею циклічності. Так, за О. Шпенглером, культурам притаманні власні цикли зародження, розвитку і занепаду, після чого вони зникають з історичної арени. Проблема, відтак, полягає в тому, яким чином можна несуперечливо поєднати обидва згаданих підходи: локально-цивілізаційний та економіко-формаційний. Із рецензованої праці вбачається, що з концепції локальних цивілізацій дослідник запозичує ідею цивілізаційних матриць, залишаючи, проте, відкритим питання про лінійний або циклічний характер розвитку культур. Але наскільки при цьому впізнаваною стає сама концепція локальних цивілізацій?

Свідченнями неминучої напруги між щойно згаданими підходами є вирізнення на сторінках видання двох цивілізаційних матриць: т. зв. староевропейської та новоевропейської, між якими епоха Просвітництва ознаменувала «остаточний водорозділ» (с. 111–112). Однак якщо добам Середньовіччя та Нового часу відповідають не одна, а дві різні локальні цивілізації, кожна з яких спирається на власну матрицю, вочевидь, стає складно обґрунтувати інституційну наступність між ними. Окрім цього, теорія локальних цивілізацій, на відміну від доктрини економічних формацій, не передбачає протиставлення цивілізацій за критеріями прогресивності/відсталості. Натомість у автора таке протиставлення неодноразово має місце (с. 21–22, 214–215). Зазначена напруга підсилюється при висвітленні автором особливостей ідеології націоналізму та розмірковуваннях про перспективи цієї ідеології. Прикметне зауваження автора про те, що «за умов гострої економічної чи політичної кризи» інтегральний націоналізм «має шанси на відродження як масове соціальне явище», на нашу думку, не тільки істотно підважує авторську тезу про визначальну роль ліберально-індивідуалістичних цивілізаційних ідеалів та цінностей, а й може навіть поставити під питання їхній матричний характер щонайменше «у деяких регіонах Європи» (с. 271–272). З іншого боку, протилежність ліберально-демократичних засад духовним ідеалам Німеччини часів Гітлера, Іспанії доби Франко, Італії за Муссоліні чи Португалії в роки правління Салазара унаочнюють пластичність масової свідомості і крихкість новоевропейських матричних цінностей. Прикметно також, що для відновлення конституційного правопорядку у Японії та Німеччині «кріт історії» мусив послуговуватися багнетами і бомбами антигітлерівської коаліції, після чого психологічний супровід процесу денацифікації суспільної свідомості тривав ще, як відомо, не один десяток років.

Ще одним проблемним питанням є поєднання в дослідженні соціологічних підходів «суб'єктивістської» та «об'єктивістської» орієнтації. Так, у питанні про визначальні історичні чинники формування феномену європейського конституціоналізму автор

підтримує підхід М. Вебера, чия концепція стала своєрідною реакцією на марксистський матеріалізм. У цьому зв'язку становлять інтерес ті розділи, в яких визнається виняткове значення для появи щойно згаданого феномену соціальної етики протестантизму.¹² Водночас низка положень монографії засвідчують соціальну значущість також і тих соціальних факторів, які належать до сфери суспільного буття: продуктивні сили, соціальні потреби та інтереси, розшарування соціуму, соціальні страти, класові антагонізми тощо. Отже, тут дістає прояв пізнавальний арсенал об'єктивістської соціології, почасти й марксистського спрямування (останнє, зауважимо, свідчить про громадянську відвагу автора та відсутність прагнення догодити суто політичній кон'юнктурі чи інтелектуальній моді). Щоправда, читачеві рецензованої книги, на жаль, часто бракуватиме докладних відомостей про вказані вище елементи соціального буття окремих суспільств, до політичної культури яких звертається дослідник, іноді обмежуючись лише згадками про існування «конкретно-історичних особливостей розвитку».

Окремий розділ присвячено легітимувальній функції політичних ідеологій, які, як слушно наголошується, «завжди були спрямовані на обслуговування потреб та інтересів певних класів, прошарків і страт суспільства» (с. 183). Сьогодні, в умовах втрати класовим підходом у суспільствознавстві своєї вимушеної популярності, доволі значущим видається наголос на тому, що «саме політична ідеологія правлячих класів та їхнє розуміння справедливості визначають контури державницького і правового будівництва» (там само). Звідси читачеві не надто складно було б зробити для себе висновок про те, що, ймовірно, й сама ліберально-демократична ідеологія конституціоналізму, претендуючи на всезагальність, нерідко теж спрямовується на обслуговування докорінних інтересів цілком певних соціальних груп, а отже – не вільна від певної фіктивності. Сам автор, однак, таких висновків не робить. Натомість подекуди дослідник відходить від веберівського принципу методологічного розрізнення «віднесення до цінностей» та «свободи від оцінок», вдаючись до оцінок, які є вочевидь ціннісними. І хоча нині «ціннісно орієнтована соціологія» дедалі гучніше обстоює наукову легітимність свого існування,¹³ питання, однак, не в тому, чи допустимо відходити від ціннісної нейтральності, а в тому, наскільки такий відхід перетворює соціологію конституційного права вже на ідеологію й політику (у цьому зв'язку, мабуть, складно сприйняти інакше як політико-публіцистичну узагальнену оцінку «політичної культури росіян» як «общинно-конформістську» і «холопську у своїй основі» (с. 214)).

Сьогодні веберівські й «локально-цивілізаційні» міркування про соціокультурні передумови формування європейського конституціоналізму породжують питання

¹² Макс Вебер, *Протестантська етика і дух капіталізму*. Переклад О. Погорілого (Київ: Наш Формат, 2018).

¹³ Владимир Добренков, *Ценностно-ориентированная социология. Проблемное поле постнекласической методологии* (Москва: Академический Проект; Альма Матер, 2011).

також і про долю конституціоналізму в Україні. Адже, з одного боку, розуміння неповторності поєднання культурних та економічних чинників у суспільствах західної політико-правової традиції може посилювати песимізм щодо швидкого витворення на наших теренах політичної й правової культури «справжнього конституціоналізму». З іншого ж боку, приклади успішної вестернізації окремих азійських спільнот (Японія, Індія, Китайська Республіка на Тайвані, Республіка Корея) свідчать про можливість такого сполучення базових комунітаристських цінностей Сходу із західними політико-правовими інститутами, яке не перетворюється на суто номінальний чи імітаційний конституціоналізм, як у Білорусії чи Росії. Нині ж, коли помітне поправління спектру політичних ідеологій у Європі ставить на порядок денний питання про майбутнє новоєвропейської локальної цивілізації, її «матричні» ліберально-демократичні цінності піддаються щонайсерйознішим випробуванням. Сучасні технологічні можливості інформаційно-маніпулятивного впливу здатні суттєво змінювати соціальну психологію і розмивати цінності, які ще вчора видавалися базовими.

Викладене, гадаємо, ілюструє фундаментальність і комплексність проблем, яким присвячена монографія і, зокрема, ту обставину, що жоден із використовуваних у ній підходів окремо не може претендувати на універсальність і слугувати задовільною пояснювальною схемою політико-правових процесів, які виявляються більш складними й непередбачуваними, аніж будь-які умоглядні схеми. Це пояснює необхідність звернення до різних дослідницьких стратегій та їх використання на засадах доповнюваності, несуперечливе поєднання яких є, втім, вельми непростим завданням. І хоча наведені вище зауваження унаочнюють певну проблематичність означеного поєднання у рецензованій праці, безсумнівно є те, що вигідно відрізняє розвідку В. Джуня від, на жаль, багатьох конституційно-правових розвідок – спроба вивести дослідження проблем конституційного права на фундаментальний, методологічний рівень, цілісно представити процес розвитку політико-правової культури державного владарювання у суспільствах північноатлантичної цивілізації, концептуально об'єднати роздірбені історії конституціоналізму в зарубіжних державах на основі певної внутрішньої логіки його динаміки. І така спроба вже сама по собі гідна високої оцінки.

На наше переконання, представлений у роботі пошук загальних ліній цивілізаційного розвитку, засад єдності ціннісно-нормативних систем окремих суспільств заслуговує на підтримку і міждисциплінарну розробку. Остання має здійснюватись, вочевидь, різногалузевими представниками спільноти гуманітаріїв, до чого суттєво долучається і рецензована праця, яка, без сумніву, не залишиться непоміченою фахівцями з історії й теорії держави та й усіма читачами, небайдужими до європейського конституціоналізму. Що ж до відповідей на поставлені вище питання та шляхи вирішення соціокультурних проблем формування правової державності в Україні, то хотілось би сподіватися, що їх зможемо довідатись із майбутніх книг В. Джуня.

© С. Рабінович, 2020

Bibliography

- Afanasyev, Mikhail. *Clientelism and Russian Statehood: A Study of Client Relations, Their Role in the Evolution and Decline of Past Forms of Russian Statehood, Their Impact on Political Institutions and the Activities of Ruling Groups in Modern Russia*. 2nd ed. Moscow: Moskovskiy obshchestvennyy nauchnyy fond, 2000 (in Russian).
- Afanasyeva, Maryana. *Electoral Engineering in Ukraine*. Odesa: Yurydychna literatura, 2014 (in Ukrainian).
- Barabash, Yuriy. *State and Legal Conflicts in the Theory and Practice of Constitutional Law*. Kharkiv: Pravo, 2008 (in Ukrainian).
- Belyayeva, Yelena. *Metamorphoses of Morality: The Dynamics of Historical Systems of Morality*. Minsk: Ekonompress, 2007 (in Russian).
- Bessonova, Olga. "The Trajectory and Modern Vector of Development of the Civilizational Matrix of Russia." *Mir Rossii. Sotsiologiya. Etnologiya* T. 17 2 (2008): 108–39 (in Russian).
- Veber, Maks. *Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. Translated by O. Pohorilyi. Kyiv: Nash Format, 2018 (in Ukrainian).
- Dzhun, Viacheslav V. *Sociology of Constitutional Law*. Book 2. Sociocultural Foundations of European Constitutionalism. Kyiv: InYure, 2018 (in Ukrainian).
- Dobrenkov, Vladimir. *Value-oriented Sociology. The Problem Field of the Post-non-classical Methodology*. Moscow: Akademicheskii Proyeckt; Alma Mater, 2011 (in Russian).
- Kirdina, Svetlana. *Institutional Matrices and the Development of Russia*. 2nd ed. Novosibirsk: IE and OPP SB RAS, 2001 (in Russian).
- Maltsev, Gennadiy. *Social Foundation of Law*. Moscow: NORMA, 2008 (in Russian).
- Myronenko, Oleksandr. *The Constitutional Court of Ukraine: History and Modernity, Doctrine and Practice*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 2011 (in Ukrainian).
- Plebanek, Olga. "Civilization Matrix as a Category of Geopolitics." *Vestnik Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii* 12 (2011): 106–13 (in Russian).
- Pogosyan, Vardges. "The Concept of Civilization Matrices in the Macro-sociological Analysis of Social Change." *Vestnik Yerevanskogo universiteta. Seriya 5: Sotsiologiya. Ekonomika* 3 (2015): 30–44 (in Russian).
- Rabinovych, Serhiy. "Informal Practices of Public Power as a Form of Action of the Actual Constitution." *Visnyk Natsionalnoi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny* 3 (2013) 52–61 (in Ukrainian).
- Rabinovych, Serhiy. "The Actual Constitution: Prospects for Sociological and Legal Understanding." *Pravo Ukrayiny* 3 (2014): 161–70 (in Ukrainian).
- Rechytskyi, Vsevolod. *Informal Constitutionalism*. Kharkiv: Prava lyudyny, 2018 (in Ukrainian).
- Rechytskyi, Vsevolod. *The Political Subject of the Constitution*. Kyiv: Dukh i Litera, 2012 (in Russian).
- Romanovskiy, Nikolay. "Stalinism and the Theory of Institutional Matrices." *Sotsiologicheskiye issledovaniya* 5 (2003): 132–40 (in Russian).

Сергій Рабінович. Матриці і траєкторії конституційного розвитку (розмірковуючи над монографією В. В. Джуня «Соціологія конституційного права»)

Анотація. Рецензія на монографію В. В. Джуня «Соціологія конституційного права» (Джунь, В'ячеслав В. *Соціологія конституційного права*. Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. Київ: ІнЮре, 2018).

Сергей Рабинович. Матрицы и траектории конституционного развития (размышляя над монографией В. В. Джуня «Социология конституционного права»)

Аннотация. Рецензия на монографию В. В. Джуня «Социология конституционного права» (Джунь, Вячеслав В. *Соціологія конституційного права*. Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. Київ: ІнЮре, 2018).

Sergiy Rabinovych. Matrices and Trajectories of Constitutional Development (Reflecting on the monograph of V. V. Dzhun “The Sociology of Constitutional Law”)

Abstract. Review of the monograph by V. V. Dzhun “The Sociology of Constitutional Law” (Dzhun, Viacheslav V. *Sociology of Constitutional Law*. Book 2. Sociocultural Foundations of European Constitutionalism. Kyiv: InYure, 2018 (in Ukrainian)).

Одержано/Received 24.04.2020